
ODNOS CRKVENOG UČITELJSTVA PREMA RELIGIJAMA PRIJE II. VATIKANSKOG SABORA

Nikola Bižaca, Split

UDK: 261.8
Pregledni članak
Primljeno 6/98

Sažetak

U kontekstu šireg proučavanja teoloških korijena saborske deklaracije "Nostra Aetate" autor se u ovom članku bavi proučavanjem pretežitih stavova središnjega crkvenog učiteljstva XIX. i XX. stoljeća glede nekršćanskih religija.

Autor raščlambom primarnih izvora pokazuje kako su čitav niz stoljeća katolička teologija i učiteljstvo tematizirali problem religija isključivo pod vidom mogućnosti individualnoga spasenja pogana. A uporište za takvu mogućnost bilo je svedeno na tri ključna pojma: "fides implicita", "votum baptismi" i "ignorantia invincibilis".

Potom autor analizom nekoliko uzoraka govora papa XIX. i XX. stoljeća o religijama dolazi do zaključka da je sve do kasnije faze pontifikata Pija XI. središnje učiteljstvo zadržalo izrazito apologetski i negativan stav naspram pripadnika drugih religija. Određeni otkloni od crno-bijelog pristupa nekršćanima uočljivi su tek u desetljećima koja prethode II. vatikanskom saboru. Tada se počinje govoriti o određenim vrijednostima u nekršćanskim kulturama, a ne toliko u religijama. No, i dalje nema zauzimanja stava glede teološkog značenja samih nekršćanskih religija, a ni izričite dijaloške spremnosti za konkretno suočenje s njima. To će se zbiti tek na II. vatikanskom saboru, zaključak je ovoga članka.

Ključne riječi: crkveno učiteljstvo i religija, deklaracija Nostra Aetate, spasenje nekršćana.

UVOD

U ovih trideset i nešto godina tekst saborske izjave *Nostra aetate* postao je za većinu katolika neupitnim polazištem svih promišljanja odnosa Crkve prema nekršćanskim religijama.

Taj dokument predstavlja i privilegirano polazišno utemeljenje mnogovrsnih dijaloških nastojanja diljem svijeta. Pa ipak ta sve u svemu većinom neosporavana recepcija ne bi smjela prekriti velom zaborava činjenicu da taj tekst predstavlja jedan u pravom smislu riječi neočekivani crkveno-teološki zaokret.

Na to nas upućuje dugostoljetni doktrinarni i emotivni stav sustavnoga nepovjerenja naspram nekršćanskim religijama pa i

njihova podejnjavanja, tako da se eventualnu spasenjsku vrijednost religija vezivalo gotovo isključivo uz kategoriju "neprevladivog neznanja" (*ignorantia invincibilis*). O tome govorimo u članku. Pritom se pretežito bavimo stavovima crkvenog učiteljstva posljednjih dvaju stoljeća glede nekršćana. Određeni pomaci u izričajima, posebice novijeg učiteljstva, koje smo uočili, još su ipak podosta daleko od dijaloškog pristupa religijama kakav je došao do izražaja u NA.

U jednom drugom članku pokušat ćemo orisati glavne momente uzburkane povijesti nastajanja ovog dokumenta. Ta povijest nam svojim mnogobrojnim i neočekivanim obratima zorno pokazuje da je NA uistinu predstavljala prodor jednoga novog za mnoge onodobne kršćane neuobičajenog načina razmišljanja o religijama.

1. "VOTUM BAPTISMI" KAO TEMELJ MOGUĆNOSTI SPASENJA NEKRŠĆANA

Otkada je kršćanstvo ostalo jedino na poprištu nakon pobjedničkog sraza s helenističkim religijama, odnosno religijama Germana i Slavena, kršćanska pa i katolička teologija i učiteljstvo gotovo da se i ne bave religijama. Sabori ne raspravljaju izričito o religijama. U središtu interesa teologije i učiteljstva stoji gotovo isključivo mogućnost spasenja izvan izričite vjere u Evandjelje. Pa tako teolozi na tragu Tome Akvinskog čitav niz stoljeća misle da je Evandjelje već naviješteno čitavom svijetu te da ima malo onih koji bez osobne krivnje ne pripadaju Katoličkoj crkvi. Stoga je Tomino naučavanje o *votum baptismi*¹ i o *fides implicita*² moglo poradi takvog uvjerenja imati veoma ograničenu primjenu. Ti su se pojmovi primjenjivali ili na ljude prije Kristova dolaska ili pak na izolirane slučajeve u vremenu Crkve, ali nikada na religije. Tek nakon otkrića novih svjetova u XVI. i XVII. stoljeću, a time i golemog broja ljudi koji bez ikakve krivnje ne pripadaju Crkvi, neki teolozi počinju primjenjivati teoriju o *fides implicita* i *votum baptismi* na pripadnike drugih religija.

Pritom na poseban način treba spomenuti dominikanca D. Sota, koji 1549. piše kako je Bog ljudima Novog svijeta, prije dolaska misionara, podario svjetlo potrebno da se otvore Kristu pomoću implicitne vjere (*fides confusa*) koju je Toma Akvinski držao dostatnom za spasenje kod onih koji su živjeli prije Krista.³

¹ *Summa Theol.* II-II, q.2, a. 7, ad 3.

² *Summa Theol.* III, q. 68, a. 2.

³ Prema F. A. Sullivan, *Salvation outside the Church? Tracing the History of the Catholic Response*, Paulist Press, New York-Mahwah, 1992, str. 75-76.

Slično razmišljaju i neki isusovački profesori Rimskoga kolegija. Pa tako R. Bellarmino govori o prosvjetljenju po kojem su Indiosi i drugi mogli doći do vjere u Boga, a time i do implicitne želje za kršćanskom vjerom i krštenjem. Drugi pak isusovac J. de Lugo, koji na Rimskom kolegiju predaje od 1621. do 1643., ide još dalje te Bellarminovo rješenje primjenjuje ne samo na one koji nikada nisu čuli za Evanđelje već i na one koji su s njime upoznati, ali žive izvan prostora pravovjerja. Dakle, mogućnost spasenja uz pomoć *fides implicita* i *votum baptismi* proteže se ne samo na pogane već i na Židove, muslimane pa i heretike. A temeljni razlog zašto takve osobe implicitno, u nutrini, ako već ne vidljivo, pripadaju Crkvi, jest Božja milost, ali i "neprevladivo neznanje" (*ignorantia invincibilis*), koje ih zajedno s njihovom dobrom voljom čini u Božjim očima dostojnima njegova prosvjetljenja.⁴

Sve u svemu, jedno za ono doba podosta optimističko gledište! No, recepcija ovakvih sporadičnih gledišta nailazi na poteškoće. Tako teolozi XVIII. st. ne postižu jednodušnost glede mogućnosti spasenja izvan Crkve. Utjecaj jansenističkog rigorizma čini da mnogi ne vide dovoljno prostora za spasenjski optimizam kakav nalazimo u spisima Sota, de Luga, Suareza. Mnogi inzistiraju i dalje na uvjerenju raznih srednjovjekovnih teologa o potrebi izričite kršćanske vjere za spasenje. Tom pomalo dvoznačnom stavu pridonijelo je i crkveno učiteljstvo koje, s jedne strane, 1713. konstitucijom "Unigenitus Dei Filius" Klementa XI. osuđuje jansenističke tvrdnje da izvan Crkve nema nikakve milosti, dok se, s druge strane, i dalje ustrajava, posebno u konkretnom pastoralu i možda više prešutno, na dekretima papa i srednjovjekovnih sabora po kojima izvan Crkve nema spasenja.⁵ Tako u pastoralnoj praksi i pučko-apologetskoj literaturi često možemo naići na tvrdnje koje bez dodatnih objašnjenja izražavaju uvjerenje kako "Rimska crkva oduvijek vjeruje... i oduvijek naučava da izvan njezinog krila ne postoji nikakva nada u spasenje".⁶

2. CRKVENO UČITELJSTVO XIX. STOLJEĆA I RELIGIJE

U XIX. stoljeću učiteljstvo Katoličke crkve polemizira s racionalističkim pozicijama koje često u anticrkvenoj polemici propagiraju

⁴ Juan De Lugo, *De virtute fidei divinae*, dis. 12, n. 104, ed. Vivès, 1868, sv. I, str. 425.

⁵ Prema F. A. Sullivan, *nav. dj.*, str. 101-102.

⁶ E. Gazzera, *Importanza e vantaggi di una morale pubblica e privata o necessità di una religione in ogni sorta di governo e di clima*, Alle sponde del Rodano, 1801, sv. II, str. 307. Autor ove antiprosvjetiteljski intonirane apologetike je franjevac konventualac, profesor na Teološkom fakultetu u Velletriju.

religiozni indiferentizam. U raznim enciklikama osuđuje se izjednačavanje kršćanstva s drugim religijama. Tako papa Lav XII. u enciklici *Ubi primum* (1824.) osuđuje stajalište po kojemu je Bog svakome dao slobodu izbora ove ili one "sekte", odnosno ovoga ili onog mišljenja.⁷

Grgur XVI. u enciklici *Mirari vos* (1832.), usmjerenoj protiv liberalnih ideja F. de Lamennaisa, osuđuje "perverzna mišljenja... da se u bilo kojoj vjeroispovijesti može postići vječno spasenje duše ako su ponašanja sukladna onome što je ispravno i pošteno" te ideju slobode vjeroispovijesti naziva "delirijem".⁸

Vrhunac apologetsko-polemičkog bavljenja "religioznim indiferentizmom" koji je relativizirao spasensku apsolutnost kršćanstva nalazimo u nekoliko spisa Pija IX. Ovaj papa drži da samo "neprevladivo neznanje" i poštivanje naravnog zakona mogu privesti spasenju ljude izvan Katoličke crkve. Pritom misli na sve nekatolike, kojima katolici trebaju pristupiti bez mržnje, nastojeći ih osloboditi "od tame zabluda u kojoj bijedno žive" te ih "privesti katoličkoj istini".⁹ A u poznatom *Syllabus* Pio IX. odbacuje između ostalog mišljenje "da se barem može nadati vječnom spasenju svih onih koji se ne nalaze nikako u pravoj Kristovoj crkvi".¹⁰

Dakle, čitav niz stoljeća u središtu izravnoga teološkoga i učiteljskog zanimanja ne stoje nekršćanske religije, ukoliko su društvene stvarnosti, nego u prvom redu uvjeti mogućnosti spasenja pojedinca izvan vidljivog prostora Katoličke crkve. Međutim, u XIX. stoljeću, učiteljstvo je pretežito zaokupljeno apologetikom apsolutnosti istine kršćanske religije koju liberalni relativizam, nadahnut filozofijom idealizma, dovodi u pitanje, videći u religijama tek povijesne manifestacije čovjekove religiozne dimenzije, odnosno religioznoga duha.

3. CRKVENO UČITELJSTVO I RELIGIJE U DESETLJEĆIMA

PRED II. VATIKANSKI SABOR

U XX. stoljeću pape počinju izričitije govoriti o pripadnicima drugih religija. To se događa ponajprije u kontekstu velikih misijskih enciklika. No, prosudbe nekršćana još su uvijek veoma negativne. Pritom mislimo na enciklike Benedikta XV. *Maximum illud* (1919.) i Pija XI. *Rerum Ecclesiae* (1926.).

⁷ DS 2720.

⁸ DS 2730.

⁹ *Quanto conficiamur moerore*, u: PII IX Pontificis Maximi Acta, pars I, vol. III, Roma, 1867, str. 614.

¹⁰ DS 2917.

Tako se u enciklici *Maximum illud* pripadnike drugih religija, kako monoteističkih tako i onih politeističkih, određuje jednostano eurocentrično, kao "pogane", "nevjernike", "idolatre", "barbare", "divlje", "primitivce i neuljuđene", "vođene više instinktom negoli razumom", "prepuštene na milost i nemilost najraspojasanijih strasti", "pod tiranijom sotone". A za misionarski navještaj Blage vijesti navedeni dokument tvrdi kako je on prijeko potreban da bi se što veći broj onih "koji stoje u tamama i sjenama smrti" pridobilo za Isusa Krista, "otimljući ih ropstvu sotone".¹¹

Enciklika *Rerum Ecclesiae* izražava uvjerenje da će Evanđelje "otvoriti put u nebo" "bijednim poganima" (*miserrimi ethnici*) koji "leže u tami i sjeni smrtnoj" kao i "mnogim nesretnim ljudima koji su u opasnosti da budu osuđeni".¹²

Određeni pomak vidljiv je u kasnijoj fazi pontifikata Pija XI. Tada on poklanja ipak malo više pozitivne pozornosti nekršćanskim religijama. Razlog tome je među ostalim i širenje ateističkog komunizma, u kojemu Papa vidi najočitiiji odraz borbe sotonskih snaga protiv Crkve i religije. Stoga on u svojim enciklikama *Charitate Christi* (1932.) i *Divini Redemptoris* (1937.) poziva na neku vrst svetog saveza "za sve one koji još priznaju Boga kao stvoritelja neba i zemlje i kao apsolutnog gospodara svih stvari" kao i one koji "još prihvaćaju i časte Boga, da bi od čovječanstva udaljili veliku opasnost koja svima prijeti".¹³

No, još očitija je promjena u enciklikama Pija XII. U svojim misijskim enciklikama *Evangeli Praecones* (1951.) i *Fidei donum* (1957.), ali već i u svojoj prvoj enciklici *Summi pontificatus* (1939.) papa Pacelli izričito poziva na priznavanje vrijednosti nazočnih u kulturama, tradicijama i filozofijama nekršćanskih naroda.¹⁴

Ovdje valja spomenuti i neke konkretne poteze ovog pape koji također svjedoče o jednome sve u svemu opuštenijem odnosu prema nekršćanima. Pritom mislimo na *Uputu iz 1939.*, kojom se dopušta kineskim katolicima sudjelovanje na svečanostima u čast predaka i Konfucija, budući da je tu dandanas ipak riječ, misli Papa, samo o kulturno-tradicijskim zbivanjima koja su u međuvremenu izgubila religiozni karakter.¹⁵ Potom mislimo i na osudu, s osloncem na sv.

¹¹ *Maximum illud*, u: AAS 11 (1919), str. 440-456.

¹² *Rerum Ecclesiae*, u: AAS 18 (1926), str. 65-83.

¹³ *Charitate Christi*, u: AAS 24 (1932); *Divini Redemptoris*, u: AAS 29 (1937), str. 78.

¹⁴ *Evangeli Praecones*, u: AAS 43 (1951), str. 521.

¹⁵ Usp. P. Rossano, *I Papi, la Chiesa e il mondo delle religioni*, u: G. Alberigo - A. Riccardi (priređili), *Chiesa e Papato nel mondo contemporaneo*, Laterza, Bari, 1990., str. 503.

Oficij, američkog isusovca Feeneya koji je, temeljeći se na jednoj rigorističkoj interpretaciji teološkog aksioma "extra ecclesiam nulla salus", nijekao univerzalnu mogućnost spasenja.¹⁶

Inače sam Papa u enciklici *Mystici corporis* (1943.) vezuje spasenje nekršćana uz njihovu "usmjerenost" prema Katoličkoj crkvi temeljem "jedne nesvjesne želje".¹⁷

Ipak, i kod ovoga pape bilježimo nastavak šutnje kada je riječ o onome što pripada nekršćanskim religijama kao ustanovama u užem smislu riječi. On namjerno izbjegava govoriti o tome, pa čak izbjegava i sam izraz "religije". Umjesto toga govori o "filozofiji pogana" koju "Crkva nije nikad prezirala... niti odbacila, već ju je očistila od svih zabluda i nečistoća te ju je usavršila i okrunila kršćanskom mudrošću".¹⁸

Prema Piju XII., duhovno naslijeđe sadržano u kulturama i civilizacijama nekršćanskih naroda može poslužiti kao uporište i priprava za Evanđelje, ali glede religijskih sustava on, kao i njegovi predšasnici, gaji veliku dozu nepovjerenja.¹⁹

I Ivan XXIII. pokazuje znatan interes za misije. No, on u svojoj misijskoj enciklici *Princeps pastorum* (1959.) ne govori više o "poganima" ili "nevjernicima", već se obraća narodima "čiju nutrinu još nije obasjalo svjetlo Evanđelja".²⁰ Naglašava otvorenost Crkve prema svemu onome dobrome i istinitom što se nalazi u nekršćanskim kulturama te ukazuje na neistovjetnost Crkve sa samo jednom, zapadnom kulturom.²¹ Ipak, i ovaj papa govori više o znanostima, umjetnostima i običajima dotičnih kultura negoli o samim nekršćanskim religijama.

ZAKLJUČAK

I tako smo dospjeli do pred sam početak II. vatikanskog sabora. Pritom je važno imati na umu da se u četiri desetljeća koja prethode Saboru zapaža određeni pomak u crkvenom govoru o nekršćanima. Od tradicionalno veoma negativnog pristupa nekršćanima nazočnog u službenim dokumentima središnjega crkvenog učiteljstva izraženog terminima kao što su primjerice "siromašni pogani", "nevjernici",

¹⁶ Usp. DS 3866-3870.

¹⁷ DS 3821. Termin "ordinatur" koji rečena enciklika rabi preuzet će kasnije II. vatikanski sabor da bi se izrazilo spasenjski odnos nekršćana prema Crkvi: usp. LG 16.

¹⁸ *Evangelii Praecones*, u: AAS 43 (1951), str. 522.

¹⁹ Usp. P. Rossano, *nav. dj.*, str. 503.

²⁰ *Princeps pastorum*, u: AAS 51 (1959), str. 835.

²¹ Isto, str. 845.

“nesretni pogani”, kojima se još služe Benedikt XV. i Pio XI.²² pa do priznanja određenih vrijednosti i istina sadržanih u nekršćanskim kulturama o kojima govore Pio XII. i Ivan XXIII.

No, uza sve te pomake u odnosu na dugu apologetsku tradiciju crno-bijelog shvaćanja odnosa kršćana i nekršćana, u dokumentima rimskih pontifeksa nema ni dalje nikakvog zauzimanja stava glede teološkog značenja samih nekršćanskih religija, a niti suočenja s konkretnim doktrinarnim elementima tih religija. To će se u jednom početnom, ali ništa manje proročkom obliku zbiti tek na II. vaticanskom saboru, a posebice u deklaraciji *Nostra aetate*.

ATTITUDE OF CHURCH TEACHING TOWARD RELIGIONS BEFORE II VATICAN COUNCIL

Summary

In the context of a wider investigation of theological roots of the council declaration "Nostra Aetate", the author of the article studies the predominant attitudes of the central church teaching of XIX and XX century toward the non-christian religions.

Analysing the primary sources, the author shows that, for centuries, the catholic theology and teaching treated the problem of religions exclusively in the view of a chance of individual salvation of pagans. The stronghold of such a chance was reduced to three key ideas: "fides implicita", "votum baptismi" and "ignorantia invincibilis".

Then, analysing a few speeches on religion made by the popes of XIX and XX century, the author arrives at a conclusion that, as late as until the later phase of Pio XI's pontificate, the central teaching had a markedly apologetic and negative attitude toward the members of the other religions. Certain drifts from the black-white attitude toward non-christians were noticed only in the decades preceding the II Vatican council, when one could hear of some values in non-christian cultures, but not much of religions. Still, no attitude was taken regarding the theological character of non-christian religions, or any explicit readiness for dialogue to face them. This was going to happen not until the II Vatican council, the author concludes.

²² Usp. *Maximum illud*, u: AAS 11 (1919), str. 442, 443, 444; *Rerum Ecclesiae*, u: AAS 18 (1926), str. 66-69.